

XIX. YÜZYILIN SONUNDA RUS BÜYÜKELÇİSİ A. N. NELİDOV'UN BOĞAZLARI İŞGAL PROJESİ

THE STRAITS OCCUPATION PROJECT OF RUSSIAN AMBASSADOR A. N. NELIDOV AT THE END XIX. CENTURY

Gülнар KARA¹

ÖZ

19. Yüzyıldaki Rusya İmparatorluğu'nun dış politikası önemli ölçüde Doğu meselesine yönelik olmuştur. 19. Yüzyılın ortalarından itibaren bu politika Orta Asya ve Kafkasya'daki yayılmacılık politikasıyla birlikte yürütüldü, fakat asrın sonlarında Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını da fırsat bilen Rusya, yüzyıllardır düşlediği sıcak denizlere inmek, Balkan Yarımadası'na sahip olmak arzusuyla İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nı işgal etmek için fırsat kollamış ve bu amaç doğrultusunda çaba sarfetmiştir. Bu projenin gerçekleşmesi için Rusya'nın İstanbul'daki diplomatları ve diğer temsilcilerinin gösterdiği yoğun çalışmalar da dikkate şayandır. Bu çalışmada 1883-1897 yılları arasında Rusya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi A. İ. Nelidov'un hazırladığı ve gerçekleşmesi için uzun uğraşlar verdiği "Boğazların İşgali Hakkındaki Proje" ele alınacaktır. Çalışmada, Büyükelçi Nelidov'un Rus Çarı için hazırladığı projenin çevirisi ve proje etrafında oluşan tartışmalar, bunun için yapılan askerî hazırlıklar ve projenin neden gerçekleşmediği Rus kaynakları ışığında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Osmanlı Devleti, Boğazlar meselesi, Nelidov, Batı Devletleri.

ABSTRACT

The foreign policy of the Russian Empire in the 19th century was mainly oriented to the issue of the East. Starting from the middle 19th century this policy was implemented together with the expansion policy in Central Asia and Caucasia. However, towards the end of the century, as the Ottoman Empire was weakening, the long coveted dream of expanding its borders to the coast of warm waters, taking possession of the Balkan Peninsula and Istanbul and Dardanelle Straits as well had reared its head and when presented with the opportunity to pursue its dream, the Russian Empire endeavored to accomplish its objective. The intense efforts of the Russian diplomats and other representatives of Russia that were domiciled in Istanbul to achieve

¹ Yrd.Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, gulnarkara06@gmail.com

success in their endeavors had been quite remarkable. In this scientific study, the “Project on the Occupation of Straits” that was prepared by A. I. Nelidov, who worked towards this objective during the time he was the ambassador of Russia in Istanbul between the years 1883-1897, will be discussed. In the present study the translation of the project that was prepared by Ambassador Nelidov as well as the discussions made regarding the project, the associated military preparations and the reasons behind why the project could not be realized are examined in the light of the Russian sources on the subject.

Keywords: *Russian Empire, Ottoman Empire, Straits Question, Nelidov, Western States.*

1. GİRİŞ

XIX. yüzyılın sonunda vuku bulan ve Osmanlı Devleti için siyasi ve sosyal-ekonomik açıdan büyük kayıplara neden olan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşından (93 Harbi) sonra Çarlık Rusya'nın İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına² sahip olma düşleri tekrar canlandı. 3 Mart 1878'de yapılan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'nda, 1841 yılındaki Londra Antlaşması'nın hükümleri teyit edilmekle beraber, antlaşmaya İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın Rus ticaret gemilerine açık bulundurulacağı hükmü de eklenmiştir. Ayastefanos Antlaşması'nın Rusya'nın sağladığı üstünlük Avrupa devletleri için endişe kaynağı olmuştur. Bismark'ın önerisiyle 13 Haziran 1878'de Berlin'de toplanan kongre sonucunda 14 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması imzalanmıştır (Kurat, 1962:567). Bu şekilde Rusya'nın Ayastefanos Antlaşmasıyla Karadeniz ve Boğazlar üzerinde elde ettiği nüfuz kırılmıştır. Rusya, içinde bulunduğu durum itibarıyla blok halinde karşısına dikilen büyük Avrupa devletlerine direnemeyeceğini bildiğinden bu kararı kabul etmek zorunda kaldı (Tellioglu, 2015:218). Rus Çarı II. Aleksandr'a verdiği raporunda Rus heyetinin başında olan A. M. Gorçakov, “Berlin Kongresi, benim kariyerimin en kara sayfası oldu”- demişti (Ahtamzyan, 2008:49). Ancak, Çarlık Rusya, Boğazlar için mücadelesinden vazgeçmemiştir. Bir taraftan Karadeniz donanmasının kurulması ve savaş gemilerinin yapılmasına hız verilmiş, diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin içinde “Panslavizm” faaliyetlerine ağırlık verilmiştir. 1881'de suikasta kurban giden II. Aleksandr'ın yerine geçen oğlu III. Aleksandr döneminde de Boğazlar meselesi Rusya dış politikasında önemli yer tutuyordu. Rus Genelkurmay karargahının subayları, Türkiye'ye diplomat ve turist kılığında ajanlık yapmak üzere gönderilmiştir. 1881'in ortalarında Hazar Denizi bölgesinde görevli mayın mühendisi S. O. Makarov'un geri çağırılarak İstanbul'a gönderilmesi buna örnek gösterilebilir. Makarov, savaş gemilerin Boğazlarda hareket kabiliyetini, çıkartma yapılması ve mayın döşenmesi için uygun yerleri araştırmıştır. Ayrıca Türk donanması hakkında da bilgi toplamıştır (Semanov, 1972:93). “Resmi olmayan yollarla” elde edilen İstanbul şehri ve İstanbul Boğazı'nın Avrupa Yakası kıyısının haritalarını bir mektupla beraber 22 Ocak 1882'de Petersburg'a gönderdi. Mart 1882'de Makarov, bir mektubunda Çar'a şunları yazmıştır: “Eğer Avrupa'dan Konstantinopol'i³ işgal etmek için izin istersek, onlar onay vermeyeceklerdir. Ancak, İstanbul Boğazı'nı tüm donanmasıyla birlikte ele geçirirsek ve iki hafta sonra 100 000 kişilik ordumuz orada olduğunda Avrupa, gerçekleri kabullenmek zorunda kalarak Doğu problemini daha da derinleştirmek istemeyecektir” (RGAVMF, f. 410, opis. 2, d. 3838. l. 63-64). Orta Asya'nın Rusya tarafından işgalinin önemli aktörlerinden General A. N. Kuropatkin de Çar III. Aleksandr'ın emriyle İstanbul Boğazı'nda 1886 yılının Mart-Nisan aylarında gizlice istihbarat toplamıştı. A. N. Kuropatkin'e, Aleksandr

² Rus kaynaklarında İstanbul Boğazı Bosfor, Çanakkale Boğazı da Dardanel olarak geçmektedir. Ancak anlaşılabilmesi için çalışmada Türkçe isimleri kullanılmıştır. (G. K.)

³ Rus kaynaklarında İstanbul, genellikle Konstantinopol veya Çargrad olarak geçer. (G. K.)

Nikolayeviç Yalozo adına pasaport düzenlendi ve Türkiye uyruklu Rus ajanı olan Ahmet Zairov,⁴ ona yardımcı olarak görevlendirildi. İstanbul'a hayvan tüccarı kılığında gelmişti. Zairov'un bir tanıdığının evine yerleşen A. N. Kuropatkin İstanbul Boğazı'nın her iki yakasında da iyi mevzileri belirlemek için birkaç hafta gizli şekilde çalıştı. Kendi anılarında A. N. Kuropatkin çizim ve harita yapmanın tehlikeli olmasından dolayı sürekli şifreli yazılarla not tuttuğunu ve bir iki defa yakalanma tehlikesi de yaşadığını belirtmişti. Ona İstanbul'daki Rus Askerî Ataşesi General V. N. Fillipov ile yardımcısı Yarbay M. M. Çığagov yardımcı oluyorlardı (Voenno-İstoriçeskiy Jurnal,1995, no. 4). Bu meselede önemli rolü üstlenenlerden biri Rusya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi A. İ. Nelidov olmuştur. Bu sırada Rus Elçiliği Maslahatgüzarı olan A. İ. Nelidov, Aralık 1882'de Çar III. Aleksandr'a "Boğazların İşgal Edilmesi" projesini sunarak Rusya'nın her iki Boğaz'a sahip olmasının önemini vurgulayarak, bu planı gerçekleştirme yollarını göstermiştir. Çar, bu projeyi onayladı ise de, daha uygun zamanın gelmediğini ve titizlikle hazırlıklar yapılması konusunda uyarıda bulunmuştur. 1883'de A. İ. Nelidov, İstanbul Büyükelçisi olarak görevlendirildi. Nelidov'un hazırladığı proje ilk defa bu çalışma ile gün ışığına çıkmıştır. Dolayısıyla onun projesinin tam metnini de vermek uygun olacağı kanısındayım.

2. A. İ. NELİDOV KİMDİR?

Nelidov (1835–1910), Kişinev'de liseyi üstün başarıyla bitirdikten sonra ve St. Peterburg İmparatorluk Üniversitesinin Doğu Dilleri ve Hukuk Fakültelerini de üstün başarı ile tamamlamıştır. İş hayatına 1855 yılında Rus Dışişleri Bakanlığı'nın Asya Departmanında başladı. Atina, Sofya ve Viyana elçiliklerinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1874-77 yılları arasında ise İstanbul'daki Rus Elçiliği'nde maslahatgüzar olarak çalışmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın öncesinde Bükreş'e gizli şekilde gelerek Romanya Başbakanı İ. Bratiani ile Osmanlı Devletiyle savaş başlaması durumunda Rus ordusunun Romanya'dan geçebilmesi için görüşmeler yapmıştır. Kasım 1877'de Yeşilköy (Ayastefanos) Antlaşmasını hazırlamaya katılmıştır. İstanbul'daki Rusya Büyükelçisi olan N. P. İgnatiyev ile birlikte Türk tarafıyla yapılan müzakerelerde yer almıştır. 1883 yılından itibaren 1897 yılına kadar da Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. Dönemin Rusya Dışişleri Bakanı N. K. Girs ile taraftarlarının Almanya yanlısı politikalarına karşı olduğu için birkaç defa Fransa ile müttefik olmayı önermiştir. Osmanlı Devletinin parçalanması taraftarı olan Nelidov'un en büyük hayali İstanbul ve Çanakkale Boğazları'na Rusya'nın sahip olmasıydı ve bu projeyi gerçekleştirmek için büyük çaba sarfetmiştir. 1882'de hazırladığı "Boğazların İşgal Edilmesi Projesi"ni uzun uğraşlar neticesinde 1896 yılında gerçekleştirme fırsatı bulmuş gibiydi. 5 Aralık 1896'da Çar II. Nikolay'm başkanlık ettiği toplantıya Nelidov da katılmıştı. Bu gizli toplantıda onaylanan plana göre, Nelidov'un İstanbul'a dönerek Odessa ve Sivastopol'daki Karadeniz donanmasına İstanbul Boğazına çıkartma yapılacak vakti şifreli şekilde haber vermesi kararlaştırılmıştı. Ancak daha sonra Çar II. Nikolay bu plandan vazgeçmiştir. Nelidov'un faaliyetleri hakkında Osmanlı hükümetinin de haberi olmuştur ki, Rusya'dan onu geri çağırmasını talep etmiştir. Türkiye'den sonra Roma ve Paris'te Büyükelçi olarak çalışan Nelidov, 1910'da Paris'te vefat etmiştir. Sadrazam Kemal Paşa'ya göre Nelidov, "Sultan'ı Rusya politikası tarafına çekmeyi başarmıştı ve ona Türk hükümetinden daha çok güveniyordu" (İzvestiya MİD, 1915:186). Nelidov, Karadeniz donanmasının kaptanı L. Brusilov ile sohbetinde "Kendisinin Dış İşleri Bakanı olarak atanması düşünüldüğünü, ancak Doğu sorununa bakışı ve meseleyi canlı ve kalpten kabullenmesinin bunun önündeki büyük engel olduğunu"

⁴ Ahmet Zairov tarafından ihaneti önlemek için onun ailesi kendisinin de izniyle Feodosya (Kefe) şehrinde alıkonuldu. (A. N. Kuropatkin., Razvedyvatelnaya Missiya V Turtsiyu. Ternovy Venets Generala A. N. Kuropatkina // Voenno-İstoriçeskiy Jurnal, no. 4, 1995).

söylemiştir (RGAVMF, fond. 12, opis.1, d. 57, s. 19 // Çomak, 2015:49). Yetenekli ve tecrübeli diplomat olarak Rusya'nın dış politikasının nasıl olması gerektiği hakkında fikirlerinden dolayı Rusya Dış İşleri Bakanlığıyla ters düştüğü dönemler olsa da Çarlık Rusya'nın en etkili diplomatlarından biri olmuştur diyebiliriz (Vyşinskiy vd.,1948).

3. A. İ. NELİDOV'UN 1882 YILINDA HAZIRLADIĞI “BOĞAZLARI İŞGAL PROJESİ”NİN METNİ

Son yıllarda Türkiye’de vuku bulan iş ve dış olaylar, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşünün yakın olduğuna, belki de ansızın dağılabileceğine açıkça işaret etmektedir. Doğu’nun kaderi ile yakından ilgilenen komşu (devlet) olarak biz elbette bu olaya hazır olmamız lazım ve önceden hareket planlarımızı hazırlayarak, maksatlarımız ve ihtiyaçlarımızı açıkça belirleyerek, hangi meselelerde ilhak yöneltmemiz gerektiğini belirlememiz lazım. Burada amaç Doğu Avrupa’daki mevcut düzeni tahrip etmek için saldırmak değildir. Bu düzen kendi kendine dağılacaktır. Bizimle son savaştan bu yana Türkiye yavaş yavaş savaşız olarak da toprak kaybetmektedir. Avrupa ülkeleri birinin ardından biri ondan kendi çıkarlarına uygun eyâletleri almaya başladılar. Yunanistan, Berlin anlaşmasında göre Tesalya ve Epir’in (İpiros) bir kısmını aldı, Avusturya, Bosna ve Hersek’i, Fransa Tunus’u aldı, İngiltere Kıbrıs’ı pazarlıkla aldı ve şimdi de uygun şartlardan yararlanarak fiilen Mısır’a sahip olmuş durumda. Gelecekte Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasının Bizans İmparatorluğu’nun dağılması gibi olacağını öngörmek zor değildir; başkent işgal edilmediği sürece ölmekte olan iktidar son yıllarını yaşamak için Asya’ya taşınacaktır.

Başkenti fethetme rolünü tarih ve kader Rusya’ya nasip görmüş gibi, çünkü Rusya’nın siyasî, ticarî ve askerî çıkarları ehemmiyetle boğazlara sahip olmayı gerektirmektedir. Bu olayın kaçınılmaz olduğunun herkes farkındadır ki, Rusya’nın Çanakkale ve İstanbul Boğazları’na egemen olmasının kazancını anlatmak lüzumsuzdur. Burada mesele muazzam devletimizi büyötmek, ona yeni topraklar dahil etmek değildir, bizim güney denizlerimizi açık denizler ve okyanusa ulaştıran yollarda Rus hakimiyetini pekiştirmektir. Ayrıca İstanbul Boğazı’na sahip olmak, bizim Kafkasya’daki topraklarımızda egemenliğimizi kesin olarak güçlendirecektir, bir noktada tüm Karadeniz savunma hatlarımızı birleştirecektir ve bize Balkan Yarımadası ile Anadolu’nun kaderinde önemli ölçüde etkili olmamızı sağlayacaktır. Son olarak bu, batı sınırlarımızın savunmasını güçlendirecek ve onu korumak için daha önce Karadeniz kıyılarında yoğunlaştırdığımız tüm askerî güçleri yerleştirmemize imkan sağlayacaktır. İşte Doğu meselesini başarılı ve faydalı çözmemizin gerekçeleri bunlardır. Ancak biz ne kadar bu tarihi maksadımıza ulaşmayı arzuluyorsak, Batı devletleri elbette ki bir o kadar bize engel olmaya çalışacaklardır, bazıları ise Boğazlarda kendi hakimiyetini kurmanın yollarını arıyorlar bile. Avusturya-Almanya gazetelerindeki Habsburg Hanedanlığının Doğu’daki rolünün doğal olduğu hakkındaki tartışmaları ciddiye almasak da, Boğazlara sahip olma istekleri Avusturya-Macaristan siyasetçilerinin fetih hayallerini süslemeye başlamıştır. Diğer taraftan İngilizler Çanakkale’yi çok sıkı takip etmektedir, muhtemelen imkân oluştuğunda Karadeniz’in anahtarını elinde bulundurmak ve bizim güney ticaretimize egemen olmak için oraya yerleşmeye çalışacaktır.

Bütün bunlara bakıldığında rakiplerimizin önüne geçmemiz lazım ve şartlar oldukça uygun geliştiğinde veya düşmanların (Boğazlara) sahip olma olasılığı yaklaştığında başarılı bir şekilde Boğazlara kendimiz sahip olmamız için gerekli tedbirleri almalıyız.

Askerî yöneticiler ve donanmanın görevi ise bunun maddî yönünü hazırlamak olmalıdır. Karargahımızın subaylarının, özellikle general Protopopov'un çalışmaları, şüphesiz bu hesaplamalar ve fikirlere yön verecektir. Diplomatların görevi ise, projenin gerçekleşme yollarını kolaylaştırmak ve hazırlamak, özellikle bu muazzam hareketin en uygun ne zaman gerçekleşebileceğini göstermek olacaktır.

Bu projeyi hazırlamak benim fikrimce Konstantinopolis'teki Rus elçiliğinin görevidir. Bunu hayata geçirmek için Türk imparatorluğunun iç ve dış siyasi durumunu göz önünde bulundurmakla beraber Dış İşleri Bakanlığının görüşlerine dayanan Avrupa'daki olayların genel seyiriyle karşılaştırılması gerekmektedir. Yerel şartların durumuna bakıldığında Boğazlara sahip olmanın 3 türlü yolu vardır:

1. Rusya ve Türkiye arasında olan savaş sırasında açıkça güçle almak.
2. Türkiye'deki iç karışıklık veya dış tehditlerden yararlanarak ansızın saldırmak suretiyle almak.
3. Barışçıl yöntemle: Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler kurmamız veya müttefik olmamız durumunda; bu durumda biz müzaheret etmemiz zorunda kalacağız.

1. yöntem. Osmanlı Devleti ile aramız açıldığı durumda Türkiye'ye karşı askerî hareketlerimizin başlıca maksadı Boğazları almak olmalıdır. Bunu gerçekleştirmek üç türlü yoldan mümkündür: Balkan Yarımadası üzerinden Avrupa yoluyla, Anadolu üzerinden Asya yoluyla ve İstanbul Boğazı'na yakın çıkartma yapmak suretiyle deniz yoluyla. İlk iki yol bize daha önceki savaşlardan oldukça tanındıktır ve birinci yol ile hareket etmek Bulgaristan ve Doğu Rumeli'nin kurulmasıyla kısmen hazır durumdadır. Yine de hesapta olmayan zorluklar çıkabilir; başarılı olmak için Romanya ve Avusturya'nın yardımından, veyahut en azından onların tarafsız olacaklarından emin olunması gereklidir. Savaş uzun sürebilir ve bu bizim rakiplerimize, özellikle, İngilizlere İstanbul Boğazı meselesinde önümüze geçemese de, son savaşta olduğu gibi Çanakkale Boğazı'nı veya Gelibolu Yarımadası'nı ele geçirmesi için imkân sağlayabilir. Bunun da Türkiye'ye oldukça yardımcı dokunur ve bizi başarılı olmamız durumunda bile maksadımıza yarım yamalak ulaşmamıza, yani sadece İstanbul Boğazı'na sahip olmamıza neden olacaktır. Asya yoluyla gidersek, daha büyük engellerle karşılaşırız, askerî olmasa bile doğal engeller karşımıza çıkacak, birincisi gibi ikinci yol da bize her açıdan pahalıya mal olacaktır. En kısa yol, Karadeniz üzerinden çıkartma yapmaktır. Ancak burada risk daha fazla, dolayısıyla gerekli harcamalar titizlikle ve büyük miktarda hazırlanmalıdır. Eğer tüm dikkati bu kampanyaya verirsek daha az harcamayla da başarıyı garanti edecek şekilde tastamam yapılabilir. Ancak hazırlıklar hemen başlanmalıdır, çok gizli ve dikkatli yürütülmelidir, ayrıca muazzam harcamalar ve en olumsuz tesadüflere de hazır olunmalıdır. Ancak bu yolla da maksadımızın sadece ilk kısmı gerçekleşecektir. Ancak ve ancak eğer hızlı ve başarılı şekilde hareket edecek olursak, biz İstanbul Boğazı'nda güçlü zemin oluşturmakla kalmayıp, Çanakkale'ye de girerek en önemli mevzilere sahip olabiliriz. Tesadüfleri de öngörerek, özellikle, ele geçireceğimiz noktaları ayrıntılı inceleyerek, tüm harekât planlarını hazırlamak, Savunma ve Denizcilik Bakanlıklarının birlikte hareket etmesine bağlıdır.

Diplomatik hazırlığın bu durumda olması mümkün değildir. Bizim faaliyetlerimiz sadece tüm hazırlıklar tamamlandığında savaş çıkarmak için uygun bahane bulmak olacaktır ki, burada her zaman kolay olmuştur ve mümkün olduğu kadar başka devletlerin karışmasını önlemek ki, bu daha zor olanıdır. Veya genel siyasi durumdan dolayı savaş kaçınılmaz olduğunda Savunma ve Denizcilik Bakanlıklarına zamanında haber vermek olacaktır.

2. yöntem. Oldukça kolay ve doğru yol belki denizden ansızın saldırmak suretiyle olabilir. Askerî donanmanın hazırlıkları burada oldukça titiz olmalıdır; alınması gereken mevziler önceden belirlenmeli, belki başka noktalar da olabilir, eğer Türklerin başkentinin civarlarına ansızın saldırı düzenlenirse savunmaları zayıf olabilir. Taarruza dayalı olan birinci plan ile karşılaştırıldığında, ansızın saldırıda ilk zafer elde edildikten sonra savunmaya geçilmeli, yani içeriden olabilecek yardımlara dayanan düşmanın saldırılarını püskürtmek için en önemli mevzilere yerleşmeliyiz. Bu tür hareket için uygun vakit bulmak veya oluşturmak her zaman mümkündür. Türkiye'deki durum her tür öngörülmeyle uyumludur. 1876'nın ilkbaharında Konstantinopolis'te olduğu gibi iç karışıklıklar, bir milletin hoşnutsuzluğu, Müslümanlar'ın fanatik hareketleri, son olarak başkent veya saraydaki isyanlar ve siyasî devrimler ve umumî panik havası; bunların hepsi düzeni sağlamak veya vatandaşlarımız olan Hıristiyanları korumak adına bizim karışmamız ve çıkarlarımızı savunmamız için bahane yaratabilir.

Nisan 1876'da Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin öncesinde yabancı elçiliklerin kendi hükümetlerinden ek askeri güç talep ettiğini unutmamak lazım. Konsololar, Milli Savunma Komitesi oluşturdu; hatta Pera'da yabancılar arasında General İgnateyev'e Hıristiyanları korumak amacıyla Odessa'dan asker getirmesi için dilekçe verilmesi gerektiği konuşuluyordu. Böyle durumlarda hazır olsaydık İstanbul Boğazı'na çıkartma yaparak oraya yerleşme imkânı elde etmek mümkün olurdu. Edirne Antlaşması'ndan iki sene sonra İngiliz sefiri Leiard, İngiliz donanmasını çağırarak için Müslümanlar tarafından tehdit altında olan İngiliz vatandaşlarını korumak gibi aynı tür bahaneyi kullanmıştı.

Türkiye'nin batılı devletlerden biri ile savaşa girme olasılığı da şu an yok sayılmaz. Bu sene Ağustos ayında biz Türkleri biraz kışkırttı ve İngiltere ile savaş kaçınılmaz olmuştu. Bunu çıkarlarımızı korumak amacıyla İstanbul Boğazı'na giriş için kullanabilirdik. Eğer, Avrupa hükümetleri Türkiye'nin kritik durumundan dolayı onun geleceği ile ilgilenirlerse ve bölünmesini ciddi şekilde düşünmeye mecbur kalırlarsa, her hangi bir yabancı devlet, örneğin İngiltere veya Avusturya ile anlaşarak böyle karar alınabilir. Selanik'e Avusturya'nın hakim olması veya Mısır'ın İngiltere'ye dahil olmasına karşılık, biz İstanbul Boğazı'na yerleşme hakkının pazarlığını yapabiliriz. Belki bu anlaşma için uygun maddeler karşılıklı ödünler verilmesi durumunda canlanma ihtimali hep var olan üç imparatorluğun anlaşmasında da bulunabilir.

İstanbul Boğazı'nı aldıktan sonra Çanakkale Boğazı'na giriş, projenin ilk kısmının başarılı ve hızlı olmasına bağlıdır. Gerçi, askerî uzmanlara göre Çanakkale Boğazı'nı almak, bizim İstanbul Boğazı'na sağlam şekilde yerleşmemiz ve Rusya'ya rahat ulaşabilmemizin doğal sonucu olacaktır. Belki Türkler, kararlı saldırılarımızın neticesinde Çanakkale'ye girmemize ve almamıza kendileri izin verecektir.

3. yöntem. Son olarak Türkiye'nin can çekişmesinin neticesinde İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına barışçıl şekilde sahip olmak için fırsat oluşacaktır. Ben, Sultan ile dost veya müttefik olmamız durumunda onun tarafından yardım istenebileceğini de düşünüyorum. Türkiye'nin Rusya'ya dayanması ve zor durumdan kurtulmak için ondan yardım istemesinin önemli olduğu konusunda tartışmalar sık sık duyulmaya başladı. Tecrübeli, ciddi insanlar ve cahiller de aynı şekilde bu konuyu tartışmaktadırlar, Sultan'ın kendisinin de bunun mümkün olabileceğini düşündüğü gibi, sıradan halk da sıradışı bir sakinlikle bunu öngörmekte ve sezmektedir. Abdülhamit Sultan, bizim temsilcilerimize birkaç defa Rusya ve Türkiye arasında eski dostluktan, Hünkar İskelesi Antlaşması ve Mahmut Sultan'a İmparator Nikolay'ın büyük desteğinden bahsetmiştir. Kendisi zor durumlarda hep bizden yardım istemiştir, samimi karaktere sahip olmamasına rağmen, onun bazen Rusya ile

yakınlaşmanın yararlarını ve hangi şartlar altına bunun gerçekleşebileceğini düşündüğünü varsaymak mümkündür. Bu tür ahvalin oluşmasına dış tehditler ve iç huzurluklar sebebiyet verir. Eğer yabancı devletler, örneğin İngiltere, yukarıda sözünü ettiğimiz şekilde bu yazın olduğu gibi Konstantinopolis'i tehdit edecek olursa Sultan'ı kendisini bizden yardım istemesi için ikna edebiliriz. Bu durumda planımızın hayata geçirilmesi oldukça kolaylaşır ve başarıya ulaşması da kesinleşir. Böyle durumda muhtemelen Türk askerlerine yardım etmek bahanesiyle Çanakkale'den başlamak doğru olacaktır, ancak aynı zamanda İstanbul Boğazı'nda da altyapıyı güçlendirmek gerekli olacaktır.

Diğer bizden yardım isteme hususu da Sultan'ın kendi ailesinin içinde huzurluk çıkması durumunda olabilir. Bu durumda kendi kaderi için endişelenen Sultan veya onun tahtına göz koymuş olan kimse bizden destek almak için başvurabilir. Bu, devletin dağılması sırasında ortaya çıkan en yaygın olaylardan biri. İki Roma imparatorluğu da bu şekilde düşmüştür, İtalyan devletleri bu şekilde yok olmuştur, Polonya, bu şekilde dağılmıştır. Bu tür olayda elçiliğin başarılı faaliyetleri, hiçbir sarsıntısız ve kurbansız elimize en önemli noktaları verilmesini sağlayabilir. Çanakkale'yi almak bu durumda daha sonra gerçekleşebilir. Her iki varsayımda da biz Sultan ve Türklerle daha fazla yakınlaşma yollarını aramalıyız, umumen burada egemen olmamız ve Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışabilmemiz lazım. Bunun için gerekli araçlar mevcuttur, sadece onları planlamak ve büyük maksatlarımız için küçük harcamalardan çekinmememiz lazım. Türk İmparatorluğunu üç taraftan kuşatmak ve onun her milletten Hıristiyan ahalisi ise sıkı ilişkiler kurmak suretiyle biz burada her işte başkalarından daha kolay söz sahibi olabiliriz ve her sınıf ve gruplardan kendimize faydalı insanları tarafımıza çekebiliriz.

Rusya için Boğazlara sahip olmanın tarihi önemine değinmenin lüzumu yoktur. Sadece maddî ve ticarî çıkarlarımız ve güneydeki askeri güvenliğimiz bu şekilde çözüme kavuşmakla kalmayıp, biz Doğu'da başka yoldan elde edemeyeceğimiz siyasî etkiye sahip olabiliriz. Balkan ülkelerinden Asya'ya ve tersine giden kavşaklara sahip olarak, Balkan ve Anadolu Yarımadası'nın kaderlerine önemli ölçüde etki edebiliriz. Türkiye'deki Hıristiyanların kurtarılması ve Slav halklarının özgün gelişmesi meselesi kendiliğinden çözüldü. Avusturya'nın Doğu'daki hiçbir hareketi bize tehdit oluşturmazdı. Onun bizimle karşılaştırıldığında daha az faydaya sahip olmasından bahsetmiyorum bile. Çok geçmeden bizim için Avusturya-Macaristan'ı Balkan Yarımadasından tamamıyla defetme ve orayı kendi halklarına geri iade etme imkânı doğardı.

Bu şartlarda bizim İstanbul Boğazı'na yerleşmemiz ile Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türk başkentinin varlığı hemen yok edilmemelidir. Tam tersine birçok açıdan kendi egemenliğimiz altında Türk İmparatorluğu'nun yarı bağımsız kalıntılarının olması faydalı olacaktır ve onun halkına yavaş yavaş kaderlerini belirleme imkânı verebiliriz. Konstantinopolis'in kendisinde biz hiçbir şekilde mutlak efendi gibi gözükmememiz lazım. Dünya ticaretinin, her türlü tarihî anıların, dinlerin ve farklı milletlerin şehri olarak Çargrad (İstanbul) bağımsız olarak kalmalıdır. Ancak şehir bizim himayemiz altında olmalıdır, bizim askerlerimiz tarafından korunmalıdır, belki savunduğumuz için bize vergi ödemelidir. Onun Rusya'ya dahil olması, sınırlarımızı fazla genişletecek, yerli halkı bize karşı yönlendirecek ve bizi zayıflatacaktır. Oysa siyasî ve yönetim olarak bağımsız bıraktığımız Bizans halkı ve onun küçük toprakları (Çanakkale'deki bazı yerleşim yerleri ile birlikte) kendilerini Rus himayesinde güvenli ve huzurlu hissedeceklerdir.

İstanbul Boğazı'na sahip olmamız Avrupa'ya karşı bizi güçlü ve kazançlı duruma sokacak ki, elbette birçok devlet bizim ondan vazgeçmemiz için baskı yapacaktır. Ancak düşmanlarımız başarılı olacaklar mı? İstanbul

Boğazında emin ayaklarla durarak, biz tüm güney sınırlarımızı güven altına alacağız, dolayısıyla tüm gücümüzü batı sınırlarımız için kullanabileceğiz. Kuzeyden deniz üzerinden saldırı gerçekleşmesi mümkün değildir. İngilizlerin 1854-56 yıllarındaki başarısız neticelerini tekrarlamak istediklerini sanmam. Bize karşı saldırılara meyilli Avusturya ve Almanya bu durumda daha az cesaret edebilecekler. Üstelik biz onlara herhangi bir fayda sağlayabilecek durumda olacağız. Bizim gelecekte Avrupa'ya tavrımız ve Batı politikamız mutlaka yeni sığata sahip olacaktır. Bu, sınırlarımızda kendine özgü Slav hayatı yaşamayı, Rusya ile birleştirmeyi arzulayan, ona dayanan, aynı şekilde de koruyan tüm Slav halkını destekleyerek Batı'ya karşı kale oluşturmak suretiyle olacaktır. Ancak bu, Boğazlara sahip olarak Doğu sorununu çözmemizden sonra gerçekleşecek gelecekteki vazifemizdir.

Son olarak bu meseleyle ilgili siyasi öngörülerin hepsi askerî ve donanma açısından hazırlığımıza bağlı olduğunu tekrar etmek gerekir. Bu hazırlıklar, yukarıda sözünü ettiğimiz üç yöntemi de göz önünde bulundurmak suretiyle yapılması lazım.

Bu meselenin başarılı sonuçlanması projeye katılacak olan üç bakanlığın: Savunma, Denizcilik ve Dış İşleri Bakanlığının birlikte, birbirini tamamlayan ve güçlendiren faaliyetlerine bağlı ise, plan için uygun ve doğru zamanın belirlenmesi de, meselenin enine boyuna tartışılmasına, siyasî ve idarî hususlar ve Majestelerinin iradesine bağlıdır.

Nelidov. Pera, 6/18 Aralık, 1882.⁵

4. A. İ. NELİDOV'UN BOĞAZLARI İŞGAL PROJESİNİ GERÇEKLEŞTİRME ÇABASI

Nelidov'un dilekçesinden onun en iyi işgal planı olarak deniz üzerinden çıkartma yapmayı gördüğünü anlamak mümkündür. Ancak Karadeniz donanması yeni kurulmaya başlamıştı ve Osmanlı Devleti'nde büyük çapta bir iç kriz de yoktu. A. İ. Nelidov, bunun farkındaydı ve kendisi de iyi hazırlık yapılması gerektiğine vurgu yapıyordu. Dolayısıyla bu durum Rus hükümetinin fikirleriyle de örtüşmekteydi. Çar III. Aleksandr, Rusya Genelkurmay Başkanı N. N. Obruçev'e 1885'te yazdığı mektupta "Bana göre, bizim tek bir önemli maksadımız olmalıdır, o da Boğazlara ebediyen yerleşmek için Konstantinopolis'i almak ve onun hep bizim elimizde olacağını bilmek. Boğazlara gelince, elbette henüz uygun zaman gelmedi, ancak buna hazır olmamız lazım ve her şeyi hazırlamamız lazım. Sadece bu meseleden dolayı ben Balkan Yarımadası'nda savaşmaya razıyım, çünkü Rusya için gerekli ve gerçekten de faydalı"- diyordu (Krasny Arhiv, 1931:180-181). Ocak 1885'te Nelidov, Çar'a tekrar "Rus Politikasının Türkiye'deki Vazifesi" isimli bir dilekçe sundu. Avrupa devletlerinin Rusya'ya düşmanca tavırlarını belirtmekle beraber Nelidov, onların Anadolu'da daha aktif genişlemeye başladığını, İstanbul, hatta Çanakkale Boğazı'nın alınması gerektiğini ısrarla tekrarladı. Ancak Rus hükümetinin önemli isimleri, özellikle dönemin Dış İşleri Bakanı Girs, bu projeye şiddetle karşı çıktı ve Nelidov'un çabaları boşuna idi. Ancak 1890'lı yıllarda Türkiye'de iç huzursuzlukların baş göstermesi Nelidov'un projeyi tekrar gündeme getirmesine ve hayata geçirmeye ısrar etmesine sebep oldu. Büyük ihtimal Nelidov, uygun fırsatın oluştuğu kanısındaydı. Ancak, 1892 ve 1895 yıllarında da projesini gerçekleştirme gayesi Rus hükümeti tarafından kabul görmedi. 1895'te Türkiye'de Ermeni ayaklanması başladığında Nelidov, projesini tekrar hayata geçirmek için yeni çalışmalar başlattı. (Lamzdorf: 37). Ancak bu sefer de destek bulamadı. Nitekim, yeni Dışişleri Bakanı A. B. Lobanov-Rostovskiy⁶ de İstanbul Boğazı'nın işgaline acele

⁵ Rusça metin tarafımdan tercüme edilmiştir. (G. K.)

⁶ 1895-1896 yılları arasında Rusya Dışişleri Bakanı.

etmeye sıcak bakmıyordu. Uygun fırsat Lovanov-Rostovskiy'nin vefatından sonra 1896'nın sonbaharında doğmuş oldu. Nelidov, Eylül 1896'da yazdığı bir raporda İngiltere'nin Osmanlı Devletini bölme planlarının kesin olduğunu yazıyordu ve Boğazlara Ruslardan önce İngilizlerin gireceğinden endişe ediyordu (Hvostov, 1931:55). 5 Aralık 1896'daki Petersburg'da gerçekleşen özel toplantıda, A. İ. Nelidov'un önerisinin ancak Osmanlı Devletindeki durumu normalleştirme siyasetinde Rusya'nın diğer Avrupa devletleri ile birlikte hareket etmesi başarısızlıkla sonuçlanırsa ve Çanakkale Boğazı'na Avrupa devletlerinin savaş gemilerinin girmesi durumunda hayata geçirileceği konusunda karar alındı (Krasny Arhiv, 1931:52). Toplantıya Nelidov da katılmıştı ve kendi planının önemini tekrar vurguladı. Toplantı sonucunda bu meselede olumlu kararlar alındı ve hazırlıklar yapmak üzere Nelidov İstanbul'a döndü. İşgal planının şifreli kelimesi bile kararlaştırılmıştı. Elçi, uygun şart oluştuğunda çıkartma yapılması için herhangi bir telgraf iletmesi gerekiyordu, telgrafın içinde "uzun bir süre habersiz"⁷ kelimeleri geçmesi gerekiyordu (Savunma Bakanı'nın Genelkurmay Karargâhına 1 Ocak 1897'deki gizli mektubu). 1895-1897 yılları boyunca İstanbul Boğazı'na askerî operasyon hazırlıkları devam etti. Bu proje için "özel rezerv" kuruldu. Onun kurulması çok gizli şekilde yürütüldü, hatta üst düzey subayların bile bu rezervin ne amaçla kurulduğundan haberleri yoktu. 1894'te sadece Odessa'da "özel rezerv"de 78 top bulunuyordu, 1895'te ise 116 top, 24 mitralyöze ulaşmıştı. 1896'da "özel rezerv" için hazine 2.193.500 ruble ayrılmıştır (Şirokorad, 2009). Çarlık Rusya'nın 1896'daki İstanbul Boğazı'nı işgal etme projesi hakkında ilk olarak S. Vitte'nin anılarında geçmektedir. Onun anıları yayınlanmadan önce E. J. Dillon, "The Eclipse of Russia" (1918) isimli kitabında bundan bahsetmiştir, ancak onun bilgileri de S. Vitte'den alınmıştır (Pokrovskiy, 1922:152-162). Çarlık Rusya'nın 1897'deki İstanbul Boğazı'nı işgal projesi hakkındaki gizli belgelerin bir kısmı M. Pokrovskiy tarafından 1922'de "Kızıl Arşiv" dergisinde yayınlanmıştır. Bu belgelerin içinde dönemin Rusya Savunma Bakanı P. S. Vannovskiy'nin Dış İşleri Bakanı M. N. Muravyev'e yazdığı (14 Ocak, 24 Ocak 1897) mektupları, Dış İşleri Bakanı'nın İstanbul'daki Rusya Büyükelçisi A. N. Nelidov'a mektubu (25 Ocak, 31 Ocak 1897), Dış İşleri Bakanının A. İ. Nelidov'a gizli telgramı (3/15 Şubat 1897), A. İ. Nelidov'un Bakanlar Kurulu üyesi V. S. Obolenskiy'ye mektubu (24 Şubat 1897), Rusya Dış İşleri Bakanı'nın İş İşleri Bakanı İ. L. Goremykin'e (kopyası Büyükelçi A. İ. Nelidov'a) mektubu (21 Şubat, 1897), İ. L. Goremykin'in M. N. Muravyev'e mektubu (22 Şubat 1897), Dış İşleri Bakanının A. İ. Nelidov'a mektubu (24 Şubat, 1897), General Vannovskiy'nin M. N. Muravyev'e mektubu (20 Nisan 1897) bulunmaktadır (Pokrovskiy, 1922:152-162). Bu belgelerden Rusya'nın ciddi bir şekilde İstanbul Boğazı'nı işgal etmek için hazırlandığını görmek mümkündür. Karşılıklı mektuplaşmalarda planın ayrıntıları tartışılıyordu. Ancak Rusya'nın İstanbul Boğazı'na çıkartma planından İngiltere'nin de haberi olduğu bu mektuplarda açıkça görülmektedir. Haberleşme şirketi de İngiltere'ye bağlı olduğundan dolayı Rusya hükümeti, gizli telgrafların yerine ulaşmama tehlikesi olduğundan endişeleniyordu. Çar'dan emir geldiği takdirde askerî operasyon için Sivastopol'dan ilk kfileyle 12.815 asker ve 82 top, Odessa'dan 17.685 asker ve 72 top, toplam 30.500 asker ile 104 top yola çıkmak için hazır olması gerekiyordu. Bundan 30 Nisan'da 25.000, 1-15 Mayıs arasında 23.000, 15 Mayıs'tan sonra 20.000 civarında asker gönderilebileceği rapor edilmiştir (General Vannovskiy'nin M. N. Muravyev'e mektubu, 20 Nisan, 1897).

⁷ Rus: "давно без известии".

5. SONUÇ

Peki, işgal operasyonu neden gerçekleşmedi? İstanbul Boğazı'na askerî operasyona hazırlık yapmakla beraber Rusya, bu meseleyi diplomatik yollarla çözme yollarını da aramıştır. Eylül 1896'da Çar II. Nikolay, İngiltere'de Başbakan Salisbury ile görüşmüş ve Türkiye'nin topraklarına sahip olma niyeti olmamakla beraber Boğazların kontrolünü elde etme arzusunun dile getirmişti. Ancak, Salisbury bunun sadece "Osmanlı İmparatorluğunun tamamıyla ortadan kaldırılmasından sonra" olacağını söylemesiyle bir anlaşmaya varılamamıştı. Bazı araştırmacılar Çar II. Nikolay'ın son anda fikir değiştirdiğini düşünmektedir. Nitekim, Dış İşleri Bakanı V. Lamzdorf, kendi anılarında genç hükümdarın fikirlerini çok çabuk değiştirdiğini yazıyordu. Ancak, kaynaklara bakıldığında en önemli engel İngiltere olduğu görülmektedir. İngiltere de İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına sahip olmak istiyordu. Rus donanması, İngiltere donanmasından daha zayıftı ve ona karşı savaşmayı Rusya göze alamıyordu. Diğer bir husus, Rusya'nın yalnızlaşma tehlikesinin olmasıdır. Zira, İngiltere, Fransa, Almanya ve Avusturya-Macaristan, İstanbul ve Boğazların hakimiyetinin Rusya'da olmasını istemiyorlardı. Rusya'nın bu devletlerle yürüttüğü diplomatik görüşmeler olumlu neticeler vermemişti. Ancak Boğazları işgal etme projesinden Rusya hiçbir zaman vazgeçmedi, sadece geçici olarak "rafa kaldırmıştı". "Özel rezerv" dağıtılmadı, aksine gün geçtikçe büyüdü ve bu proje, I. Dünya Savaşı sırasında tekrar gündeme geldi.

6. KAYNAKÇA

- "Zapiska Aleksandra III. v 1885 gg" (1931), *Krasny Arhiv*, No. 3 sayı 46, (180-181).
- "Zapiski Velikogo Vizira Kamil Paşı" (1915), *İzvestiya MID*, Kn. 1, (186).
- Ahtamzyan. A. A (2008), "Verny Syn Oteçestva" // *Etnosfera*, No. 8 (119), (48-50).
- Çomak, İhsan (2015), "19.Yy. Sonunda Rusya'nın Osmanlı Devleti Politikası ve Rusya Karadeniz Donanması Kaptanı Lev Brusilov'un gözüyle Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi A. İ. Nelidov", *Karadeniz Araştırmaları*, Güz, Sayı:47, (39-52).
- Dışişleri Bakanının A. İ. Nelidov'a mektubu (24 Şubat, 1897).
- Dışişleri Bakanının A. N. Nelidov'a gizli telgrafi (3/15 Şubat 1897).
- Dışişleri Bakanının İstanbul'daki Rusya Büyükelçisi A. N. Nelidov'a mektubu (25 Ocak, 31 Ocak 1897).
- Dillon. E. J (1918), *The Eclipse of Russia*.
- General Vannovskiy'nin M. N. Muravyev'e mektubu (20 Nisan 1897).
- Hvostov (1931), "Zapiska A. İ. Nelidova v 1882 g. O Zanyatii Prolivov", *Krasny Arhiv*, No. 3.
- Hvostov. V. M (1929), "Blijnevostoçny Krizis 1895-1897 gg", *İstori-Marksist*, No. 13.
- Hvostov.V. M (1931), "Proekt Zahvata Bosfora v 1896 g.", *Krasny Arhiv*, No. 4-5 (47-48), (50-70).
- Hvostov.V. M (1977), *Problema İstorii Vneşney Politiki Rossii i Mejdunarodnyh Otnoşenii v Kontse XIX-naçale XX. Veka*, Moskva.
- Hvostov.V. M (1930), "Problema Zahvata Prolivov v 90-h gg. XIX Veka", *İstori-Marksist*, No. 20.
- İ. L. Goremykin'in M. N. Muravyev'e mektubu (22 Şubat 1897).
- Lamzdorf.V. N, *Dnevnik za 1895 God*, Tetrad: 3, (37).
- Nelidov'un Bakanlar Kurulu üyesi V. S. Obolenskiy'ye mektubu (24 Şubat 1897).

Pokrovskiy. M (1922), “Germano-Russkiye Otnoşeniya. Proekt Zahvata Bosfora v 1897 g.” // *Krasny Arhiv*, no. 1, (152-162). http://istmat.info/files/uploads/31111/krasnyy_arhiv_1-1922.pdf

Rossiyskiy Gosudarstvenny İstoriçeskiy Arhiv (RGİA), fond, 1626, opis. 1, dosya. 213.

Rusya Dışişleri Bakanı'nın İşişleri Bakanı İ. L. Goremykin'e (kopyası Büyükelçi A. İ. Nelidov'a) mektubu (21 Şubat, 1897).

Rusya Savunma Bakanı P. S. Vannovskiy'nin Dışişleri Bakanı M. N. Muravyev'e (14 Ocak, 24 Ocak 1897) mektupları.

Semanov. S. N (1972), *Makarov*, Moskva.

Şirokorad. A. B (2009), *Turtsiya. Pyat' Vekov Protivostoyaniya*, Moskva.

Tellioglu Ömer (2015), “Karadeniz'de Osmanlı Hâkimiyeti ve Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Mücadelesi”, *Tarih Okulu Dergizi* (TOD), Mart, Yıl 8, Sayı XXI, (195-212).

Timoşçuk.V (1914), “Zapiski Grafa N. P. İgnatyeva o Ego Prebyvanii v Konstantinopole v 1864-1876 g.”, *Russkaya Starina*, No. 4.

Vyşinskiy. A.Ya, Lozovskiy. S. A (1948), *Diplomatiçeskiy Slovar*, Moskva.